

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ЦЯПА АНДРІЙ ГРИГОРОВИЧ

УДК 82.091

**АВТОБІОГРАФІЯ ЯК ПРОЕКЦІЯ ТВОРЦЯ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ
(УЛАС САМЧУК, ЕЛІАС КАНЕТТІ)**

Спеціальність 10.01.05 — порівняльне літературознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль — 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ВЕРЕТЮК Оксана Михайлівна,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
кафедра теорії літератури і порівняльного
літературознавства, професор.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ЗИМОМРЯ Микола Іванович,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, кафедра теорії і практики перекладу,
завідувач;

кандидат філологічних наук, доцент
СЕМКІВ Ростислав Андрійович,
Національний університет “Києво-Могилянська
академія”, кафедра філології, доцент.

Провідна установа: Львівський національний університет імені Івана
Франка, кафедра теорії літератури і порівняльного
літературознавства, Міністерство освіти і науки
України, м. Львів.

Захист відбудеться *10 жовтня 2006 р. о 11 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 по захисту кандидатських дисертацій у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою 46027, м. Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано *8 вересня 2006 року*.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Л. Гижий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Автобіографія займає визначне місце у світовій літературі та культурі. Її історична роль полягає у втіленні західного типу світогляду, що схильний до ретроспективного самопоглядання / переосмислення особистості. Її сучасна роль визначається доступністю жанру широким масам читачів: від пересічного читача до письменника. Читати автобіографію актуально: достовірний досвід літературних знаменитостей обіцяє розкрити таємниці макро- та мікрокосмосу. Писати автобіографію престижно й авторитетно; вдаючись до схематичного наслідування жанру, перевагами престижу й авторитету автобіографії починають все більше користуватися автори позалітературного походження. Читати автобіографію легко: вона пропонує відкритість (у розумінні лінійності) тексту, майже забуту в добу експериментів постмодернізму. Але водночас і сама автобіографія є експериментом — її елемент конструкції прагне перетворити беззаперечність фактів життя у його безвиняткову впорядкованість.

Будучи унікальним методом самопізнання через спогад, автобіографія являє собою фікцію, засновану на документальності. З'ясувати межу поміж прожитим і продуманим, поміж фактом і смыслом — ось що переймає дослідників літератури, які лиш у другій половині ХХ століття відкривають автобіографію як предмет. Підходи досліджень виразно утворюють три дисципліни: історія автобіографії, її теорія та порівняльні аспекти. У межах цих дисциплін увиразнюються дві форми опредмечення: автобіографія як акт та автобіографія як пакт¹. Бачення автобіографічного акту імплікує досліджувати жанр, виходячи із логіки авторського витвору. Пошуки автобіографічного пакту зауважують інстанцію читача у творенні естетики жанру. Дискусія щодо автобіографії як мірила факту в фікції, логіки в хаосі зачіпає ядро літературознавчого пізнання. Специфіка я-документів національних літератур висвітлює наповнення національних суб'єктів творчості. Надзвичайна цікавість до автобіографії як предмета теоретичних досліджень відсуває компаративний аспект на периферію українського й зарубіжного літературознавства.

Розвиток автобіографічного жанру постулює генологічні канони. Класичними стають індивідуальні авторські прикладання автобіографічного методу. Першим наріжним каменем виступає “Поезія і правда” Вольфганга Гете, надаючи жанру програмного звучання та теоретичного обширу. Марсель Пруст прочинає творчій свідомості вимір найглибшого спогаду. Однак кожен автобіограф модифікує обрану вихідну точку в канонічній системі координат. Особистісний канон переважає канон жанру. Автобіографічна оповідь, перебуваючи на грані роману та історіографії, експонує рівень свободи у викладі особистісної та національної пам'яті. Автобіограф посягає на роль творця власного життя: проектує первинні спогади на тло довершеного досвіду,

---

¹ Саме так затитулював своє дослідження Філіп Леєн (див. *Lejeune Ph. Der autobiographische Pakt // Die Autobiographie: zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung / G. Niggel (Hg.). — Darmstadt: Wiss. Buchges., 1998. — S. 214-258*).

творить людину, що читає свій “біос”, творить героя, що переступає межі твору і наближається до свого творця, шукаючи символи, знаки та ідею.

Автобіографії властива певна серединна художність: з одного боку, вона схильна виявляти вторинний художній характер, оскільки, за М. Бахтіним, програє у автобіографічній вартості неавтобіографічним творам (“Автор-творець допоможе нам розібратися і в авторі-людині, і вже після цього набудуть висвітлювального і доповнювального значення і його висловлювання про свою творчість”²). Але з іншого боку, художність автобіографії схиляється до первинності, оскільки вона є витвором, в якому особливий гатунок приймає самостійність автора-творця, самостійність як відокремлення, відрив, відчуження — коштом неймовірних зусиль уяви — від створеного за власною подобою героя, від автора-героя (“Не тільки створені герої відриваються від процесу, що створив їх, і починають вести самостійне життя в світі, але рівною мірою і їх дійсний автор-творець”³).

Та водночас проміжна роль автобіографії спричиняється до її маргінального становища, зокрема, в українському письменстві та літературознавстві. Писання автобіографії є усталеним явищем хіба що в українській позалітературній свідомості (діловій документації, для прикладу); натомість у літературному процесі автобіографії, як правило, виділяється другорядна позиція. “Виняткова роль автобіографії [...] у збереженні історичної пам’яті, у самопізнанні людини та нації”⁴ не осмислена належним чином або ж зводиться дослідниками — за ігнорування функції вимислу у самопізнанні — до чистої функції факту.

Процес емансипації автобіографічного дискурсу тісно пов’язаний із його популяризацією в українській читацькій аудиторії. Українські жанрові форми автобіографічного письма своєрідні: найширше представлені мемуари, щоденники, автобіографічні романи, повісті, оповідання тощо. При цьому власне автобіографія тяжіє до жанрової форми малого розміру, на противагу зразкам західноєвропейської літератури, що сприймають автобіографію як жанр об’ємний. В українській літературній свідомості автобіографія все ще зберігає свій функціональний модус, остаточного відриву до не утилітарної фікційності не здійснено. У результаті дослідження автобіографічного жанру в українській літературі обмежуються котроюсь із представлених жанрових форм, вбачаючи в такому підході відповідність вимогами автобіографічного жанру як такого (в той час як існують, зокрема, за Ф. Леєном, чіткі ознаки розрізнення автобіографії та сусідніх жанрів); спільним знаменником виступає не автобіографія як жанр, а, як правило, автобіографізм як та особливість, “що полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника”⁵. Однак універсалізація пошуків автобіографізму може в деяких випадках перешкоджати розпізнаванню автобіографій *in se* і тим самим поглиблювати

² Бахтин М. Автор и герой в эстетической деятельности // Бахтин М. Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1986. — С. 12.

³ Там само.

⁴ Автобіографія // Літературознавчий словник-довідник. — К.: ВЦ “Академія”, 1997. — С. 12-13.

⁵ Там само.

розпорошеність досліджень жанру. Окрім того, відсутність виразних ідентифікаційних сталих в українській теоретичній базі автобіографії утруднює інтеграцію зарубіжних доробків з предмету.

Надзвичайно цікавими фактами в історії й традиції автобіографії видаються автобіографічні твори письменників — українця Уласа Самчука (1905-1987) та австрійця Еліаса Канетті (1905-1994). Науковий інтерес виникає як окремо до кожного з доробків — з причин специфіки вияву й модифікації жанрового канону та відображення національно-культурних кодів, так і до обох у зіставленні: обидва письменники є свідками ХХ століття, двох світових воєн, міжвоєнного періоду. Обидва мислителі є спостерігачами та співтворцями політичного контексту епохи; обидва гуманісти вписують в цей контекст літературні тексти з метою потвердження нації й особистості на противагу денаціоналізації та знеособленню доби; обидва громадяни реалізують некласичний тип національної належності та патріотизму; обидві постаті пропагують справедливу історичну необхідність; обидва корифеї йдуть до визнання шляхом забуття; обидва автобіографи актуалізують занепашену індивідуальну та національну культури, виступаючи проти свого часу.

Factum notorium: автобіографічні твори Самчука найчастіше визначають як мемуари, наголошуючи на їх документальному аспекті, в той час як автобіографії Канетті часом осмислюють навіть як автобіографічні романи, наполягаючи на високому рівні олітературнення фактичного матеріалу. Зрештою, вже традиційним для українського автобіографічного письма є домінування суспільного над особистісним; і хоч “час від часу знаходимо в авторах споминів не тільки українців, але і людей”, та все ж “завжди людей, вкорінених у своє середовище”⁶. Однак книги спогадів Самчука є винятками з правила, бо увага автора належить не тільки культурному потенціалу народу та його відновленню, але й процесу втілення його в духовному потенціалі окремої особистості, а тому твори досягають кращого “балансу між особистим і суспільним”⁷ і є у формальному та змістовому плані типологічно співмірними із автобіографіями Канетті. До обґрунтування типологічної порівнюваності належать, отже, окрім схожості історико-соціальних обставин виникнення текстових структур авторів, також і аргумент подібності системних засад, оскільки в центрі уваги дослідження твори автобіографічного жанру, що мають в основі очевидно близьку динаміку взаємодії авторського *Я* та осмислюваного соціального й національного оточення.

Необхідно, на тлі певного максималізму української компаративістики, який зумовлює конфліктне співіснування консервативного та ліберального її бачення, ретельно зважити співмірність творчості Самчука та Канетті, а також модель типологічного підходу у їх зіставленні. Вибір цих постатей опиняється в епіцентрі дискусії про наповнення молоді в Україні науки, у визначенні меж якої варто уникнути незрілої категоричності.

⁶ Автобіографія — це... // Слово і час. — 1992. — № 1. — С. 22.

⁷ Там само.

Дивлячись поверхнево, поміж Самчуком та Канетті справді можна не побачити жодних зустрічних течій. Осмислення феномену українця є неоднорідним, його творчий метод нерішуче окреслюють десь поміж реалізмом та модернізмом. При цьому, із ростом популярності такого предмета осмислення як постмодернізм, творчість письменника — часом цілком недбало — відсувається у ранг традиціоналіста із регресивною тенденцією. Що ж, Самчук презентує дуже своєрідну гілку української літератури; фактор його особистості, особистісна спонука до текстотворення породжує в логіці українського літературного процесу неповторний набір засновків, висновки з яких мають власну генезу, а відтак Самчука справді неприємно прояснювати в світлі яскравого авангарду. Але Улас Самчук — *це не пережиток української літератури, його твори — це містки, що допомагають перекрити її прірви або ж вийти до нових обривів, а найголовніше — вони заповнили пусті місця в національній системі координат і належать до сталих величин ідентифікації української нації*. Саме тому проблематичною є його рецепція в епоху “радянської нації”, і, закономірно, повільними зрушеннями в бік визнання характеризується пострадянське сприймання, спрагле до деструктивного експерименту й упереджене до життєствердного слова.

Подібно і Канетті, на недалекий погляд, виявляє зовсім однобічні ознаки, причому такі суттєво віддалені від тих, з якими порівнюються, від Самчукових. Постмодерніст — такою є перша асоціація пересічного українського читача, нав’язана йому поспішними догмами літературознавців. У програмних висловах Канетті, однак, критично ставиться до своєї актуалізації в літературознавчих студіях взагалі, не кажучи вже про дискурс постмодерну, а свої твори програмує на недосяжність для будь-якої класифікації. Прикметно, що німецькомовна літературознавча думка, яка спостерігає за феноменом Канетті набагато довше, ніж українська, дослухається до його програми і все ще не вважає за потрібне аргументувати на користь постмодернізму щодо “Засліплення” Канетті, що констатуємо після опрацювання більшості досліджень творчості письменника. Отож, німецькомовне літературознавство, оскільки літературознавча “постмодернізація”, зокрема, “Засліплення”, на наш погляд, була би редуцією роману, його невлучною інтерпретацією, одностайно вважає підтягування постмодерного дискурсу до Канетті недоречним⁸. Так само було би оцінене подібне намагання щодо Самчука в українському літературознавчому процесі.

⁸ Див. *Bollacher M.* „das Weitertragen des Gelesenen“. Lesen und Schreiben in Canettis Autobiographie // Canetti als Leser / G. Neumann (Hg.). — Freiburg im Breisgau: Rombach, 1996. — S. 33-48; *Bollacher M.* „ich verneige mich vor der Erinnerung“. Elias Canettis autobiographische Schriften // Hinter der Verwandlung: Beiträge zum Werk von Elias Canetti. — München; Wien: Hanser, 1985. — S. 245-259; *Fuchs I.* Elias Canetti, ein Aristokrat der Verwandlung // Österreichische Literatur und Psychoanalyse. — Würzburg: Königshausen und Neumann, 1998. — S. 295-324; *Redder A.* Canetti liest — einige linguistische Bemerkungen // Canetti als Leser / G. Neumann (Hg.). — Freiburg im Breisgau: Rombach, 1996. — S. 177-192; *Roberts D.* Die Blendung der gesamten Romanliteratur. Bemerkungen zu Canettis paradoxer Romanpoetik // Canetti als Leser / G. Neumann (Hg.). — Freiburg im Breisgau: Rombach, 1996. — S. 49-57.

Проте подібність Самчука і Канетті не стільки в цьому негативному аспекті неналежності, як у взаємній необхідності дослідження їх творчості в міжнародному контексті, оскільки внутрішньо-літературознавчі висновки залишаються досить однобокими. Отож, якщо дивитись глибше, вивчення творчості Самчука і Канетті є *пріоритетом порівняльного літературознавства*, а якщо взяти до уваги, що активна рецепція більшості творів письменників суттєво віддалена від їх перших публікацій і все ще перебуває в перехідному стані (що є, у формі стосунків національних традицій художнього творення і сприймання, одним із варіантів наповнення теми), то компаративістичне дослідження творчості Самчука та Канетті у зіставленні є обґрунтованою перспективною проблемою, при цьому такою, що вимагає — як проблема нова — “вільного вибору наукових методологій та орієнтацій, без чого неможлива дійсна наука”⁹. Українські дослідження творчості Самчука та Канетті поки що більше зосереджуються на окремому, таким і має бути початковий етап шляху висвітлення оригінальних явищ мистецтва слова — вільним від поширеного півстоліття тому панування загального, але ж не відмежованим від іншого окремого, сусіднього, що є ще одним етапом цього довгого шляху. Звідси, остаточні узагальнення щодо письменників варто залишити майбутнім поколінням літературознавців, а вкрай важливим завданням наразі є зняти наявні “обов’язкові схеми і табу”¹⁰, щоб таким чином створити передумови для розвитку самодостатньої компаративістичної проблематики — типологічного підходу у зіставних пошуках української автобіографії взагалі й автобіографічної прози Самчука і Канетті зокрема.

Порівняльне й національне літературознавство доповнюють одне одного. Такі їх взаємини повною мірою справджуються у випадку порівняння творчості Самчука і Канетті: їх компаративне дослідження дозволить не лише усвідомити подібне поміж цими представниками різних моделей однієї європейської культурної і літературної ситуації, але й увиразнити відмінне, тобто оригінальне й одиначне, яке, можливо, важко досягнути на тлі внутрішньої літератури, а також своєрідне, що відрізняє той чи інший твір від зіставляюваного твору спільного жанру. Таке розуміння спільного та відмінного не просто не суперечить, а навіть повніше відповідає справжній науковій суті типологічного підходу¹¹.

Одне із об’єктивних табу в розгляді творів Канетті пов’язане з тим, що, оскільки перекладеними на українську мову поки що є тільки роман “Засліплення” та антропологічно-соціологічна робота “Маса і влада”, то неперекладеним трьом автобіографічним книгам українськими дослідниками — через незнання мови оригіналу — не приділено ніякої уваги. А ці твори існують і вже цілком не підпадають під означення “постмодерних”, що можна пояснити тривкою самопізнанневою, індивідуально-культурною основою автобіографічного жанру (хоч автобіографізм і є однією з основних ознак

⁹ *Наливайко Д.* Вступне слово // Літературна компаративістика. — Вип. I. — Київ, 2005. — С. 8.

¹⁰ Там само.

¹¹ Типологічний підхід // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці, 2001. — С. 562-564.

постмодернізму). І саме автобіографізм є тим найглибшим рівнем, від якого можна відштовхуватись, стверджуючи співмірність Самчука та Канетті. Самчук, продуктивний автобіограф, відмовляється, подібно до Канетті, від утилітарного статусу автобіографії, не використовує свої книги спогадів лиш як трибуну політичних гасел, а звертається до широкого кола читачів, шукаючи джерела власного окремого Я, пише до міста і світу, відстежуючи, як і Канетті, умови ситуації текстотворення, *становлення суб'єкта письма*. Вони, споріднені в обох автобіографів через виокремлення та усвідомлення індивідуальної самості, складають основу автобіографічного методу та суб'єкта книг спогадів Самчука та автобіографій Канетті. Ширші узагальнення щодо них дозволяє робити сходження автобіографічного самопізнання письменників, яке усуває частковість збігів і засвідчує: *парадигма автобіографії*, на рівні якої подібність мемуарного письма Самчука на спосіб пригадування Канетті бере свій початок у паралелі із “Поезією і правдою” з життя Гете, є типологічно справедливою і компаративістично обґрунтованою основою зіставлення творчості українця та австрійця.

Актуальність теми нашого дослідження має кілька вимірів: по-перше, на часі цілком визрів розгляд мемуаристичної¹² літератури Самчука, тим більше, що зосередження на документальному аспекті продукуватиме альтернативний інструментарій до всієї творчої спадщини, котру все ще не можна назвати достатньо дослідженою. Окрім того, доцільним є порівняльне дослідження автобіографічної творчості українського письменника, оскільки воно є шляхом до зняття національних кордонів, в яких поки що — майже відмежовано від горизонту інших літератур і невиправдано — перебуває не виключно український¹³ феномен Самчука. По-друге, не зважаючи на дослідженість автобіографічного доробку Канетті, його актуалізація в межах нашого дослідження буде все ж оригінальною, оскільки контрастну роль відіграє типологічне зіставлення із самобіографіями українського письменника — представника літературного процесу зі своєю моделлю європейської культурної ситуації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалась на кафедрі теорії літератури і порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка в річці комплексної теми “Проблеми рецептивної поетики, наратології та трансляторики в українсько-зарубіжних літературних зв'язках”. Її тема і план-проспект погоджені з Бюро науково-координаційної ради при Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України (протокол № 3 від 8 червня 2006 р.).

Мета роботи — встановити типологічні збіги, сходження і невідповідності у проєкціях авторів та національних літературно-культурних

¹² Такої, що ґрунтується на спогаді.

¹³ Піонерами в цій справі є, зокрема, О. Веретюк із пошуками бачення України та рецепції Польщі у Самчука й інших письменників та О. Пасічник із захищеною дисертацією на тему “Образ світу і концепція героя у творчості Уласа Самчука й Олександра Солженіцина в'язнично-таборової тематики”.

традицій автобіографічної прози У. Самчука та Е. Канетті, що писалась заради збереження унікального особистісного досвіду і, певною мірою, для творення міфу довкола особи автора.

Мета й наповнення роботи зумовлюють вирішення таких **завдань**:

- охарактеризувати філософський, теоретико-літературний та компаративістичний аспекти дослідження автобіографічного жанру;
- проаналізувати стан дискусії в українському літературознавстві щодо специфіки літературності автобіографічного жанру та виокремити актуальні категорії його естетики;
- обґрунтувати підстави й критерії зіставлення літературних явищ, обраних для типологічного дослідження;
- дослідити механізми проектування авторів та національних літературно-культурних традицій в автобіографічній прозі Самчука і Канетті, розглянути їх під кутом зору відповідностей, розбіжностей та спільних знаменників;
- окреслити авторські модифікації жанру в автобіографічній прозі Самчука та Канетті;
- простежити взаємодію автора й героя в межах суб'єкта окремих автобіографічних творів письменників;
- увиразнити подібність та відмінність рецептивних умов автобіографічної прози Самчука та Канетті.

Останнє завдання створює ще один компаративістичний пласт роботи: проводиться зіставлення інстанції читача у мірі її введення до автобіографій Самчуком та Канетті та в особливостях “боротьби” (за Ю. Лотманом) з інстанцією автора.

Об'єктом дослідження є книги спогадів У. Самчука “На білому коні” та “На коні вороному” в публікації 1999-2000 рр. у зіставленні із автобіографічною трилогією Е. Канетті “Die gerettete Zunge” (1998 р.), “Die Fackel im Ohr” (1980 р.) та “Das Augenspiel” (2004 р.) (відповідно “Врятований язик”¹⁴, “Факел у вусі” і “Гра очима”), а головним чином, із першими двома книгами (всі три ще не перекладені на українську мову). Враховано також “Щоденник (1941-1943 рр.)” У. Самчука в публікації 2000 р., його “П'ять по дванадцятій. Записки на бігу” (1952 р.), романи “Чого не гоїть огонь” (1994 р.) та “На твердій землі” (1966), а також першу частину трилогії “Волинь” (“Куди тече та річка” (2003 р.). Для повноти контексту беруться до уваги також “Поезія і правда. З мого життя” Й.В. Гете (1993 р.) і автобіографічні твори О. Довженка, П. Куліша, Б. Лепкого, Ю. Луцького, І. Франка, Т. Шевченка.

Предметом осмислення є проектування своїх реальних та емпіричних осіб в контексті національних літературно-культурних процесів автобіографами У. Самчуком та Е. Канетті, які створюють формально й змістовно

¹⁴ Д. Затонський пропонує перекладати назву першої книги “Врятована мова”, а третьої “Переморгування” (див. *Затонський Д.* Еліас Канетті, автор “Засліплення” // Канетті Е. Засліплення: Роман. — К., 2003. — С. 5-23).

організований, логічно побудований текст на началах самопізнання й самоідентифікації із часто фрагментарно пригадуваною особистістю в її творчому становленні.

Методологічною основою дослідження стала теорія автобіографії, розроблена герменевтичною, соціально-історичною, психологічною, рецептивно-естетичною, гендерною моделями опису і представлена українськими та зарубіжними, в першу чергу німецькими, англійськими та російськими, вченими (М. Бахтін, Г. Бройн, М. Вагнер-Егелгаф, Г. Грабович, О. Галич, Г. Герле, Л. Гінзбург, М. Гольденрід, Ю. Горблянський, Г. Глагау, І. Голубович, Ш. Гольдманн, В. Дітлі, К. Дуб, П. Зайцев, В. Зеґебрехт, М. Зимомря, П. Еббот, Ф. Лесн, В. Лосєв, Г. Міш, М. Медаріч, Н. Момот, М. Наєнко, Г. Ніґль, Б. Нойманн, Р. Семків, П. Слотердаєк, К. Танчин, Т. Тебешевська-Качак, М. Фуко, М. Харитонов, В. Шевчук, Г. Шльоссер, М. Шнайдер, М. Шулер); методологічні положення компаративістів Б. Бакули, Е. Брус, У. Вайштайна, О. Веретюк, Т. Денисової, Д. Наливайка, П. Ціми; праці, що висвітлюють поетологічні, історіософські, культурологічні аспекти творчості У. Самчука (Ю. Безхутрий, С. Бородица, Н. Буркалець, Л. Вашків, О. Веретюк, Р. Гром'як, М. Данилевич, І. Добрянська, Г. Ільєва, Н. Лисенко, Ю. Мариненко, Р. Мовчан, О. Пасічник, С. Пінчук, Н. Плетенчук, І. Руснак, Н. Шляхова, Г. Штонь та ін.) та Е. Канетті (П. Ангелова, Д. Барноу, К. Барч, М. Боллахер, Б. Вітте, Т. Гаврилів, Л. Геніхгауз, Б. Грайнер, С. Дімітрова, М. Зальцманн, Д. Затонський, В. Зокель, І. Кертеш, К. Маргіс, У. Марті, Г. Нойманн, Г. Пфотенгауер, Й. Стрелка, Дж. Сцімонелло, Р. Траутвайн, І. Фукс, Т. Штаммен, Г. Штіг та ін.), а також роботи попередніх дисертантів кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства ТНПУ в річці комплексного дослідження “Проблеми рецептивної поетики, наратології та трансляторики в українсько-зарубіжних літературних зв'язках”. Застосовані порівняльно-історичний, типологічний, структурно-нاراتологічний, структурно-функціональний, біографічний методи, частково метод літературного психоаналізу.

Наукова новизна дослідження зумовлена його об'єктом та методом: вперше в українському літературознавстві звершено спробу типологічних паралелей поміж автобіографічними творами українського та австрійського письменників при системному підході до автобіографії як жанру, що втілює проєкцію автора як творця власної версії власного життя та досвіду.

Уперше в українському літературознавстві книги спогадів Самчука проаналізовано на предмет їх належності до автобіографії як самостійного жанру; досліджено зв'язки поміж автобіографічним суб'єктом та національною літературно-культурною традицією у типологічному порівнянні, а також зважено роль автобіографічного внеску митця до доробку його біографів; обґрунтовано новаторство автобіографічного письма Самчука із точки зору нетипової українській самоперсонажувальній практиці рівноваги суспільного й приватного у спогаді; спостережено на матеріалі книг спогадів Самчука проєкції автобіографічного автора в автобіографічного героя та взаємопроєкції їх площин.

Уперше в українській літературознавчій науці порушено проблему автобіографічної творчості Канетті і вперше його неперекладені на українську мову автобіографії розглянуто у зіставленні із співмірними книгами спогадів Самчука; зроблено компаративний висновок щодо подібності автобіографічного методу та відмінності автобіографічних суб'єктів письменників, які в зустрічному русі можна означити відповідно першим та останнім суб'єктом; вказано на тлі автобіографій Канетті на схожість поміж автобіографічними суб'єктами книг спогадів Самчука та “Поезією і правдою” Гете, а також апробовано концепцію *точки опори* при порівняльному дослідженні автобіографічних творів на певний канонічний твір жанру (у нашому випадку на автобіографію Гете).

Уперше в українському літературознавстві актуалізовано філософсько-соціальну категорію *авторитету* у вимірі автобіографічного жанру та у порівнянні зосереджено увагу на автобіографічному аспекті біографічного авторитету Самчука та Канетті; поставлено проблему емансипації української автобіографії, а також проблему термінології автобіографічного жанру в контексті українських напрацювань із термінологічного апарату жанру мемуарів; підсумовано та узагальнено естетичні категорії автобіографічної літератури, в контексті автобіографії теоретично осмислено кінематографічну категорію *серендипності* як особливої форми жанрової відвертості, а також окреслено шляхи дослідження автобіографії як об'єкта провідних напрямів компаративістики.

Теоретичне і практичне значення. Теоретичні і практичні положення роботи можуть бути використані в університетських та шкільних курсах української та зарубіжної літератури, також на наукових семінарах та спецкурсах, при подальших дослідженнях із проблематики.

Зроблені спостереження та висновки стануть у пригоді науковцям при дослідженні жанру автобіографії на українському й зарубіжному обрії, дослідникам творчості Самчука й Канетті, і зокрема, їхнього автобіографічного доробку, літературознавцям у роботі над літературою факту як альтернативою сучасної літератури, компаративістам у зіставленнях самоперсонажувальних творів та узагальненнях щодо національних особливостей автобіографічних проєкцій та суб'єктів. Дослідження буде цікавим для всіх, хто переймається актуальними проблемами теорії літератури (жанрологія, термінологія, поетика відкритого тексту) та компаративістики (типологічний підхід, синтез мистецтв, сучасний статус науки тощо).

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено і рекомендовано до захисту на засіданні кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 7 від 01.02.2006 р.). Основні положення та висновки дослідження склали основу доповідей: на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Творчість Уласа Самчука в контексті сучасної культури”, присвяченій 100-річчю з дня народження Уласа Самчука (Тернопіль, 2005); міжвузівському науковому семінарі “Терміносистема слов'янського літературознавства” (III етап,

Тернопіль, 2005); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Література в контексті кризової доби” (Чернівці, 2005); міжвузівському науковому семінарі “Терміносистема слов’янського літературознавства” на тему “Термінологічні проблеми дослідження літературного твору: діахронний аспект” (IV етап, Житомир, 2006); III Міжнародній конференції “Гуманітарне спрямування гендерних відносин” (Тернопіль, 2006); Всеукраїнській науковій конференції “Володимир Гнатюк у контексті розвитку сучасної культури України” (Тернопіль, 2006); Міжнародній науковій конференції “Іноземномовна комунікація: здобутки та перспективи” (Тернопіль, 2006). Результати дослідження знайшли відображення в дев’яти наукових статтях та тезах доповідей, опублікованих у фахових виданнях України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, додатку та списку використаних джерел. Дослідження викладене на 202 сторінках, з них 175 — основного тексту. Список використаних джерел нараховує 185 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначається об’єкт, мета і завдання дослідження, вказується теоретико-методологічна основа дисертації й методи аналізу, представляється стан дослідження проблеми, розкривається наукова новизна і практична цінність роботи.

Перший розділ дисертації має назву “*Філософський код автобіографічної літератури: вивільнення з-під влади авторитету*” і складається з трьох підрозділів: 1.1. “*Авторитет автографа*”; 1.2. “*Біографія і автобіографія: схема четвертого виміру*”. 1.3. “*Чинники популярності та непопулярності автобіографіки*”.

Перший підрозділ розкриває автобіографію як пакт літературного пізнання, укладений поміж автором та читачем. Автобіографія — в якості літературно-комунікативного процесу — являє собою парадоксальну структуру рецептивних та продукційних інтенцій. Стосунки автора і читача позначені взаємною спрямованістю емансипаційних актів та апеляцій до авторитету. Кожна з цих течій в свою чергу амбівалентна. Емансипаційними актами можна позначити вивільнення читача з-під фікціонального контролю автора шляхом автобіографічної лектури (інакше кажучи, читацьке свавілля стосовно автора, можливе завдяки втручанню в інтимну сферу останнього) і водночас — ствердження власного *Я* автором, творчий акцент на духовній незалежності й унікальності *Себе* з метою противаги, заперечення чи підтримки *Іншого*. Апеляцію до авторитету можна спостерегти також із боку художнього як творення, так і сприймання: для читача автобіографія авторитетна тому, що в ній автор ставить свій автограф на свій автонім; для автора автобіографія означає авторитет переоцінки цінностей та незауваженого звернення до схвально налаштованої публіки, що цінує відвертість творця і твору.

Другий підрозділ унаочнює різницю поміж біографією та автобіографією (зокрема, з точки зору авторитетності), звертаючись до філософської триєдності *тези, антитези і зняття* (за Гегелем). Хоч біографія і автобіографія є жанрами,

суміжними за методологічною ознакою “писати про життя”, однак чистий зміст, втілений біографією, автобіографія заперечує, конкретизуючи тотожністю суб’єкта і об’єкта. У підрозділі, з допомогою двовимірних та уявних тривимірних схем, також уяскравлюється четвертий вимір автобіографічного письма, що полягає у його художньому імунитеті проти конечності, породженому авторським прагненням вічного повернення. Перший та другий підрозділи зміцнені теоретичними положеннями М. Вебера та Г.В.Ф. Гегеля.

Посилаючись на роботи М. Вагнер-Егельгаф, Г. Нігля, К. Танчин, **третій підрозділ** стисло розглядає стан дослідження автобіографії в зарубіжному й українському літературознавстві, окреслює передумови її популярності як об’єкта читання, її “непопулярності” як об’єкта українських досліджень та її перспективності як предмета компаративних шукань.

Інструментальним тлом як **другого розділу** “*Теорія автобіографічного жанру*”, так і всієї роботи є його **перший підрозділ** “*Термінологічна парадигма автобіографічного жанру*”, в котрому аналізується сучасний стан української автобіографічної термінології і пропонуються шляхи її збагачення та вдосконалення.

Наскрізну тему другого розділу сформульовано у титлі **другого підрозділу** “*Естетичні категорії автобіографічної літератури*”. Тут увага зосереджується на дискусії щодо не / літературності, не / художності автобіографічного жанру. Її окремі аспекти: бачення автобіографії як єдино літератури факту, котрій не притаманний вимисел; можливість набуття автобіографічним твором літературності іншого жанру (наприклад, романного); відсутність абсолютного критерію розрізнення автобіографії та я-романів, особливо коли вони пародіюють автобіографічний стиль. З іншого боку, фактором різниці щоденника та автобіографії є її вищий ступінь олітературнення, що й визначає її художню цінність. Вирішенням цього естетичного конфлікту можуть стати, зокрема, категорія правдивості, котра служить протиположністю жанровій недетермінованості автобіографії; категорія автентичності, котра не дозволяє референції остаточно розчинитись в перформенсі; категорія щирості, що є передумовою діалогу автора й читача в межах автобіографічного пізнання.

Й.В. Гете як практичний теоретик жанру постулює ще одну художню ознаку автобіографії: універсальна підпорядкованість фактів особистісному логосу на протиположність фрагментарній дійсності. Зрештою, “Поезія і правда” Гете вже стала своєрідним автобіографічним ідолом для дослідників та літераторів, виступаючи в багатьох помітних дослідженнях та проектах точкою відліку. Цьому унікальному феномену присвячено **перший підпункт другого підрозділу** “*Автобіографічний ідол — “Автобіографічний ідол “Поезія і правда”: з точки зору прихильника, критика та інстанції читача (або ж Goethe-Erlebnis¹⁵)”*”. На думку дослідників, його унікальність полягає у неперевершеній величчю примирення не завжди приємних фактів із красивими та змістовними формами мистецтва. Однак М. Шльоссер вказує на те, що “пізніші

¹⁵ “Подія Гете” або ж “враження від Гете”.

читачі Гете не могли надто довіряти цій ретельно допрацьованій гармонії поміж життям та його представленням. Вони знаходили суттєвіші істини Гетевого тексту радше у його зламах та неточностях”¹⁶. Окрім того, припускаючи в “Поезії і правді” — на основі узагальнень М. Зубрицької¹⁷ — факт написання і *прочитання* автобіографії автором, який свідомо прагнув бути і першим читачем істин свого життя, в підпункті встановлюються дороговкази до рецептивно-естетичного експерименту із обраними творами, що матиме місце в п’ятому розділі.

Обґрунтування категорій естетики автобіографії продовжується в **другому підпункті** “*Конфлікт літературності і правдивості: серендипність — компроміс автобіографічного жанру*”. Власне конфлікт щодо документального жанру чи літератури факту полягає загалом в тому, що літературні переваги, наприклад, щоденника можуть докладатися до правдивості твору іншого жанру, метою чого є досягнення радше переконливості. Інша ситуація — коли літературність автобіографії як такої залежить від її сприймання як документального джерела або ж як естетичної структури, при чому в обох випадках передумовою належного ефекту на читача є правдивість. Цей конфлікт можна розв’язати з допомогою кінематографічного прийому *серендипності* (себто, за А. Майзелсом¹⁸, техніки прямого, природного кіно), яка *par excellence* передає родзинку естетики жанру: бо автобіографія, намагаючись — у сумісництві із контролем автора — все ж передавати реалії з точки зору їхньої новизни, стосується ще такого аспекту реальності, яким автор керувати не спроможний: процесу творіння автобіографії.

“Поезія і правда” Й.В. Гете висвітлюється також у контексті “*Методології порівняльного дослідження автобіографії*” в **третьому розділі**. Його **перший підрозділ** “*Автобіографія як об’єкт компаративних студій*” проектує на автобіографію методи таких дисциплін порівняльного літературознавства, як контактено-генетичний та типологічний підхід, культурознавчі студії, художній переклад, імагологія, література в системі мистецтв.

У **другому підрозділі** “*Актуальність компаративного дослідження української автобіографії*” накреслюється вступне сходження німецької та української автобіографічних традицій на прикладі “Поезії і правди” і “На коні вороному” У. Самчука: проекція назви твору Гете на український фікціональний горизонт яскраво відбивається від останнього рядка книги спогадів “так, як бачило око і відчувала душа”. Далі детальніше розкриваються аспекти новизни порівняльного вивчення української самобіографії; спроби спостерегти її історію¹⁹ є першопочатком у цій справі. А зародком компаративного

¹⁶ Див.: Schlusser, Hermann. Dichtung oder Wahrheit? Literaturtheoretische Probleme mit der Autobiographie // Autobiographien in der österreichischen Literatur: von Franz Grillparzer bis Thomas Bernhard / hrsg. von Klaus Amann und Karl Wagner. – Innsbruck; Wien; Studien-Verl., 1998. — S. 11-26.

¹⁷ Див.: Зубрицька М. *Homo legens*: читання як соціокультурний феномен. — Львів: Літопис, 2004. — 352 с.

¹⁸ Див.: Серендипність: Історії Альберта Майзелса // Кіно-Коло. — 2001, зима. — № 12. — С. 20-27.

¹⁹ Див.: Шевчук В. “Журнал” Тараса Шевченка як художній твір // Шевченко Т. Щоденник / Пер. з рос. О. Кониського. — К.: Школа, 2003. — С. 3-10.; Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII століть: У 2 кн. — К.: Либідь, 2004. — 1128 с.

зіставлення українських та іноземних автобіографій є передмова Ю. Луцького до вже згаданої книги “Самі про себе”, в якій робиться спроба дошукатись рецепції “Поезії і правди” українськими автобіографами М. Костомаровим та П. Кулішем. Однак методологічна вада ототожнення автобіографії і біографії, автобіографії і *Bildungsroman*'у, помічена в цій спробі, змушує до виваженішого порівняльного підходу.

Прагнення подати доцільні фактори співмірності української й німецькомовної автобіографічних традицій втілене в **третьому підрозділі** “*Методологічні акценти порівняльного дослідження автобіографій Е. Канетті та книг спогадів У. Самчука*”. Передовсім тут увиразнюється міра зіставного та типологічного підходу в дослідженні обраних об'єктів. Далі, виходячи з узагальнень П. Ціми²⁰, який наполягає на необхідності для компаратистів поєднати методологію соціальних наук із філософською рефлексією, експонується можливість автобіографії виступати в тих класичних формулюваннях, що вказують на методологічну спорідненість порівняльного літературознавства з іншими соціальними дисциплінами: порівняльною політологією, емпіричною соціологією, соціальною антропологією, семіотикою. Акцент дослідників на неможливості відокремлення порівняльного літературознавства від національної філології приводить, зрештою, до усвідомлення, що, зокрема, в українській автобіографії варто відшукувати також і внутрішнє коріння, чи то у вигляді закладеної в авторському началі ментальної схеми, національної свідомості, або ж посеред форматорів національного мистецького горизонту.

Четвертий розділ “*Автобіографічний жанр і суб'єкт в книгах спогадів У. Самчука “На білому коні” і “На коні вороному” та автобіографіях Е. Канетті “Врятований язик” і “Факел у вусі”* складається з двох підрозділів: 4.1. “*Взаємозв'язки соціальних, ментальних та текстових структур*”; 4.2. “*Авторська специфіка дотримання жанрового канону та методу*”.

У **першому підрозділі** аналогізуються основні подробиці особистої і творчої біографії письменників і робиться спроба знайти ключі до їх самопізнання як одного з основних мотивів автобіографічного письма. Із цією метою відбувається зіставлення “Врятованого язика” із “Куди тече та річка” та “На білому коні”. Принагідно обґрунтовано можливість зіставлення персонажа автобіографії Е. Канетті із персонажем (Володьком) роману У. Самчука. Завдяки всюдисущості автобіографізму або ж автобіографічного метанаративу книга “Куди тече та річка”, як і “Волинь” загалом, підпадають під визначення автобіографічного роману (не зважаючи на третьоособову нарацію, котра в автобіографіях теж можлива), відповідаючи особливостям феномену художньої та символічної²¹ автобіографії. У ході пошуку над самопізнанням письменників починає вимальовуватись знак води; дитячі спогади малих Еліаса та Володька прив'язані до річок, відповідно до Дунаю й Усті. Обидві ведуть до майбутніх

²⁰ Див.: Zima, Peter V. *Komparatistik: Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft*. — Tübingen: Francke, 1992. — 353 S.

²¹ Див.: Грабович Г. Символічна автобіографія у прозі Миколи Хвильового // Грабович Г. *Тексти і маски*. — К.: Критика, 2005. — 312 с.

політичних і духовних столиць творців, але їм потрібен кардинально відмінний час і зусилля, аби потрапити туди, а звідси й різниця столичного пафосу. Згідно із засновками самопізнання під знаком води проаналізовано національну приналежність митців і зроблено висновки щодо соціальних обставин самоідентифікації Уласа і Еліаса.

Другий підрозділ займається проблемою модифікації жанрового канону й методу в обраних об'єктах. Здійснюється спроба наповнення поняття автобіографічного суб'єкта: як синергену автора, оповідача й героя та динаміки їх перевтілення. Зокрема, до переходу автора у героя в книгах спогадів У. Самчука прикладається теорія Е. Канетті про перевтілення як основу гнучкості людської психіки та його концепція *виживання сильнішого*²². Автобіографічні суб'єкти У. Самчука та Е. Канетті в плані національному знаходять своє наповнення у парадигмі першого та останнього суб'єкта. Тлом виступає "Поезія і правда" Й.В. Гете; вона є водночас компаративним підґрунтям чи дзеркалом. Зустрічні промені автобіографій У. Самчука та Е. Канетті зазнають не тільки взаємної безпосередньої проекції, але й проектується часом у нього. Окремі результати вражають: книги спогадів У. Самчука видаються ближчими за реалізацією жанру до твору Й.В. Гете, ніж автобіографії Е. Канетті, автобіографічну нетрадиційність котрого в німецькомовному просторі засвідчують дослідники²³. На предмет автобіографічного пафосу із першими абзацами книги Й.В. Гете зіставляються перші абзаци українських автобіографів П. Куліша, О. Довженка, Т. Шевченка. Переслідуються також мета вияву ставлення автора до інстанції читача.

Рецептивні гіпотези цілої роботи кульмінують у **п'ятому розділі** "*Рецептивна естетика автобіографії*", котрий побудований із трьох підрозділів: 5.1. "*Автобіографія і читання. Засліплений читач*"; 5.2. "*Автор і читач: рівноправність у відокремленні*"; 5.3. "*Автобіографії Е. Канетті та книги спогадів У. Самчука як відкриті тексти*". Опираючись на доробки з рецептивної естетики автобіографії В. Зегебрехта та рецептивно-естетичну методологію, узагальнену в згаданій праці М. Зубрицької, ставиться експеримент на інстанціях автора і читача в автобіографічних текстах. Котра з інстанцій домінує? Чи взагалі допускає автор читача у свій текст? Чи готовий автор до контрольної функції рецептивної інстанції? Чи розраховує автор лише на сучасного йому читача?

Перший підрозділ зосереджується на читанні як сукупності бачення й засліплення. На основі праці Б. Майлі про автобіографічне підґрунтя роману Е. Канетті "Засліплення" розрізняються типи читання критика та пересічного читача, окреслюється масштаб читацької потреби, інтерпретується відсутність

²² Див.: Canetti E. Macht und Überleben // Canetti E. Das Gewissen der Worte: Essays. — Frankfurt a.M.: Fischer Taschenbuch Verlag. — 1998. — 288 S.

²³ Див.: Bollacher, Martin. „ich verneige mich vor der Erinnerung“. Elias Canettis autobiographische Schriften // Hinter der Verwandlung: Beiträge zum Werk von Elias Canetti. — München; Wien: Hanser, 1985. — S. 245-259.

швидкої реакції публіки на пророцтва художніх творів, тематизується синхронічне та діахронічне прочитання.

У **другому підрозділі** ведеться спостереження за діалогом авторської та читацької інстанції та обґрунтовуються типи читача, бажані для автобіографів У. Самчука та Е. Канетті, такі як, читач-мандрівник, читач-мисливець, читач-бджола (у межах бачення Г. Гессе читацької ієрархії). При цьому уяскравлюється той факт, що автобіографи проектують читачів відповідно до нарративної поведінки і уможливають читацьку свободу через виокремлення власного Я із герметичного стану.

Третій підрозділ ставить експеримент відкритого тексту на автобіографічних творах У. Самчука та Е. Канетті, що виявляють альтернативні виконання концепції текстової відкритості при її відсутності у творчих програмах митців. Виявом відкритості “Коней” У. Самчука є відносність, варіантність їх початку та можливість на основі мемуарів вибудовувати хронологічну автобіографію як віддання належного автобіографічному самоусвідомленню та врахуванню причетності читача з боку автора. Відкрите прочитання “Врятованого язика” Е. Канетті закладене на рівні вибору читачем позицій героя чи автора, а також на лінгвістичному, в контексті різномовних спогадів Еліаса, висловлених без змін та спотворень німецькою як єдиною мовою творчості письменника.

У **Висновку** робота остаточно підсумовується, результати окремих розділів узагальнюються та осмислюються в аспектах їхньої предметно-об’єктної актуальності й новизни. Серед проміжних та підсумкових узагальнень акцентуємо наступні.

Спроба уявити жанр автобіографії у ролі предмета дослідження таких обширів компаративістики як контактено-генетичний та типологічний підхід, культурознавчі студії, художній переклад, імагологія, література в системі мистецтв, засвідчує його особливий потенціал, і найперше у молодій галузі порівняння літератури з іншими видами мистецтв, де вже на термінологічному рівні спорідненим явищем є автопортрет. Відтак українська теорія й історія автобіографічного жанру мають виходити із реальності його компаративних студій і саме на порівняльному пізнанні ґрунтувати поетику автобіографії — цього на всі лади зразкового явища літературної компаративістики.

Із біографічних збігів поміж письменниками варто узагальнено висувати, що важливу роль у випадку Самчука відіграє не тільки фізичне, але й духовне перебування поза межами середовища походження, яке хоч приваблює митця в якості об’єкта дитячих спогадів, духовних витоків, але й загрожує засмоктати в буденність, погасити жар, відібрати мову, що й змушує Уласа з юнацького віку обирати послідовно власний шлях. У випадку Канетті маємо водночас іншу й ту ж саму ситуацію; його творча генеза відбувається у Відні, культурній метрополії, яка, з одного боку, не страждає на провінційність і є якраз найяскравішим виявом стану європейської культури початку нового століття, але, з іншого, не є щедрою на визнання своїх геніальних синів і вже навіть передумовами, колективно-психічними передчуттями ворожого режиму штовхає їх до екзилу.

Із аналізу самопізнання письменників, позначеного знаками *води* та *епіцентру*, постає бачення поезики Самчука і Канетті крізь автобіографічну призму. Своєрідний автобіографічний детермінізм українця із жаданням Києва у центрі співмірний із мовним детермінізмом австрійця, що утворюється довкола святині — німецької мови, загроженої еміграцією. Життя обох творців позначене існуванням на відстані міфу до національних культурних традицій, і обидва, скоряючись цій *спонуці до текстотворення*, перетворюють міф у літературу, знайшовши в ньому вихід зі сліпої обмеженості у вивільнення творчої енергії. Окрім того, Самчука і Канетті, як і їхні творчі еґо, що їх можна цілісно виокремити із автобіографічного акту самопізнання, хоч як їх розвої різнить урбанізованість, відстань до культурних витоків тощо, все ж певною мірою об'єднує монархічна анархічність ситуацій соціального і громадянського походження, розтерта і змішана, своєрідно префіксована національність, кожен з префіксів якої потверджує ту чи іншу її інтерпретацію.

Згідно з попереднім жанровим визначенням, книги спогадів Самчука варто формально назвати книгами мемуарів, і, зокрема, також з огляду на короткий період спогадів (разом — з травня 1941 по листопад 1943 рр.), присвячених, на перший погляд, головно формуванню соціально-політичного життя України в умовах німецької окупації. І хоч Самчук звертає тут немалу увагу на своє особисте життя, все ж “Історія однієї юності” Канетті краще підпадає під визначення автобіографії, насамперед через акцент на “історії своєї особистості”, формування якої Канетті простежує від дворічного до двадцятишестирічного віку.

Однак подальші напрацювання спростовно модифікують ці формальні міркування: автобіографії Канетті викликають у читача багато задоволення завдяки найбільшій увазі до персонального і людського їх автора, але й мемуари Самчука позитивно вирізняються на тлі традиції байдужого сприйняття української автобіографії: автобіографічний текст “Коней”, через те що увага автора стосується не тільки культурного потенціалу народу й його відновлення, але процесу втілення його в духовному потенціалі окремої особистості, досягає кращої рівноваги поміж приватним, інтимним і соціальним, публічним. І хоч автор та герой мемуарів видаються назагал “вкоріненими у своє середовище”, створюючи своїм професійним і суспільним становищем протилежність до вільного письменника, самотника Канетті, який, як і багато його героїв, ніколи не працював, не зважаючи на студіювання хімії, в жодній з відомих професій, все ж “вершинне досягнення” героя “На вороному коні” автор не вбачає у діяльності в громадах чи просвітах, а натомість у вбиранні та особистісному перетворенні культурного коду-потенціалу Батьківщини історичного й сучасного етапів.

Автобіографи Самчук та Канетті послуговуються однаковим автобіографічним методом: самопізнання через пізнання Іншого, яким для Канетті є в першу чергу образи мистецтва та оточуючих, а для Самчука — різноманітні інформаційні та емоційні потоки (його щоденник, щоденники та мемуари інших письменників та діячів, листи, історичні екскурси й події).

Концепція виживання Канетті, прикладена до перевтілень автора “Коней” у героя та оповідача, дає в результаті протистояння автора, що прагне відчутти, осягнути об’єкт, в який втілює свого героя, в повній, навіть аж до небезпеки, мірі, автора, що прагне осилити об’єкт, вижити і створити перемогу, та героя, коштом травми чи загибелі якого виживає автор. Перевтіленням захоплюється також і автор “Врятованого язика”, який здатен такою мірою *персонажуватись*, що читач бачить очима героя, і йому при цьому не заважає апперцепція автора, який ніби відокремлюється від свого досвіду.

Автобіографічний рушій саможиттєпису Канетті позначений прагненням відшукати схованки душі, негативні враження, що їх письменник як у своїй, так і в душі епохи хотів би “схопити за горло”, а тому протиставимо цей потяг порятунку індивідуальної культури культурозбережувальній місії мемуариста Самчука. Але і ця відмінність розбавлена схожістю відправних пунктів, зокрема, “Врятованого язика” і “На коні вороному”: герої обох творів вражають своєю поодинокістю. Тільки-от у Самчука спостережено, що мандрівник нічним Києвом, під кулями і з культурою народу під рукою, бачиться автором швидше як *остання* людина свого часу. Канетті ж має ускладненіші стосунки з культурою Європи, він уособлює її перехід до модерного світовідчуття, і про залишення Цюриха (місто шкільної освіти Еліаса, пора його дозрівання в стилі Гете, яку він мусить обірвати) на останній сторінці твору читаємо слова *найпершої людини*, що виникає через вигнання із раю. Відтак той суб’єкт, якого зустрічаємо у мемуарах Самчука, очевидно, зреалізувався історією удачі, везіння і на подоби до суб’єкта “Поезії і правди” демонструє приклад повномірного занурення у життя, повного, безперешкодного вираження митця у світі, при якому Канетті, можливо, мав боротись із своєю глибокою інтеграцією в певні образи.

Основний зміст дисертації відображено у таких **публікаціях**:

1. Еліас Канетті: влада мови і маси // Всесвіт. — Київ, 2005. — Вип. 11-12. — С. 196-202.
2. Автобіографія і читання. Засліплений читач // *Studia methodologica*. — Тернопіль, 2005. — Вип. 15. — С. 40-44.
3. Улас і Еліас: самопізнання в добу імперської кризи (спільні зв’язки соціальних та текстових структур на матеріалі автобіографічних творів У. Самчука та Е. Канетті) // Питання літературознавства. — Чернівці, 2005. — Вип. 13 (70). — С. 88-96.
4. Улас Самчук та Еліас Канетті: у автопактах суспільного і приватного // Наукові записки. Серія: Літературознавство. — Тернопіль, 2005. — № 16. — С. 171-200.
5. Категорії автобіографічної естетики — національне наповнення вихідних термінів жанру: пошук культурних детермінант та накидання містків // Терміносистеми сучасного літературознавства: Науковий семінар / За ред. Р. Гром’яка. — Тернопіль, 2006. — С. 145-155.
6. Методологія компаративного дослідження книг спогадів У. Самчука та автобіографій Е. Канетті // Іноземномовна комунікація: здобутки та

перспективи. Тези доповідей міжнародної наукової конференції, присвяченої 40-річчю ТДЕУ. — Тернопіль, 2006. — С. 154-156.

7. Термінологічна парадигма автобіографічного жанру // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. — 2006. — Вип. 26. — С. 129-132.

8. Біографія і автобіографія: діалог про найвищу інстанцію (на матеріалі творів У. Самчука та Е. Канетті) // Слово і Час. — 2006. — № 7. — С. 35-40.

9. Авторитет автографа і автобіографа (У. Самчук, Е. Канетті, Й.В. Гете) // *Studia methodologica*. — Тернопіль, 2006. — Вип. 17. — С. 141-145.

10. Автобіографія Володимира Гнатюка як міра національної відвертості та міфотворчості // Наукові записки. Серія: Літературознавство. — Тернопіль, 2006. — № 19. — С. 18-24.

АНОТАЦІЇ

Цяпа А.Г. Автобіографія як проекція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 — порівняльне літературознавство. — Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2006.

Дисертація присвячена поетиці жанру автобіографії і розкриває поетикальні особливості автобіографій Еліаса Канетті та книг спогадів Уласа Самчука в типологічному зіставленні. В основі порівняння лежить подібність творчих засад, головна увага належить механізмам проектування автора та національної літературно-культурної традиції в автобіографічних творах обраних письменників.

У роботі жанр автобіографії висвітлено в теоретичному аспекті (щодо її авторитету, взаємин із біографією, термінологічної парадигми, естетичних категорій, об'єктивації у компаративних студіях, впливу на створення і сприйняття образу письменника тощо) та у виконанні обраними авторами. Механізми самопроектування окреслюються у вимірах зв'язків соціальних, ментальних та текстових структур, авторської специфіки дотримання жанрового канону та наповнення автобіографічного методу і рушія.

Рецептивно-естетичний аспект роботи полягає у пошукові авторської міри введення інстанції читача до твору, у дослідженні особливостей руху автора до читача та у прикладанні поетики відкритого твору до автобіографій Е. Канетті та У. Самчука.

Ключові слова: автобіографія, біографія, самоперсонажування, автобіографічний суб'єкт, спогад, авторитет, самопізнання, спонука до текстотворення, відкритий твір, відвертість, серендипність.

Tsyapa A.H. Autobiographie als Projektion des Schupfers und der nationalen literatur-kulturellen Tradition (U. Samtschuk, E. Canetti). — Handschrift.

Dissertation zum Erwerb des Dokortitels im Fach 10.01.05 — vergleichende Literaturwissenschaft. — Ternopiler Nationale Pdagogische Universitdt namens Wolodymyr Hnatjuk, 2006.

Die Dissertation ist der Poetik der Autobiographie gewidmet und erschlieЯt poetische Besonderheiten der Autobiographien von Elias Canetti und der Erinnerungsбucher von Ulas Samtschuk im typologischen Vergleich. Im Grunde des Vergleichs liegt die Дhnlichkeit der schupferischen Prinzipien, die Hauptaufmerksamkeit geht den Mechanismen der Projektierung von Autor und nationaler literatur-kultureller Tradition in den autobiographischen Werken der ausgewдhlten Schriftsteller.

In der Arbeit ist die Autobiographie beleuchtet sowohl im theoretischen Aspekt (hinsichtlich ihrer Autoritdt, der Verдhltnisse mit Biographie, terminologischer Paradygme, дsthetischer Kategorien, der Vergegenstдndigung in komparativen Studien, des Einflusses auf Schaffung und Wahrnehmung des Schriftstellerbildes usw.) als auch in der Umsetzung von den ausgewдhlten Autoren. Die Mechanismen der Selbstprojektierung werden umrissen in den Dimensionen der Beziehungen der sozialen, mentalen und textuellen Strukturen, der Spezyfik der Einhaltung des Genrekanons und der Erfдllung des autobiographischen Verfahrens sowie Ausgangspunktes.

Der rezeptiv-дsthetische Aspekt der Arbeit besteht in der Suche des Grades der Einfдhrung der Leserinstanz ins Werk, in der Erforschung der Besonderheiten der Bewegung des Autors dem Leser entgegen sowie in der Einsetzung der Poetik des offenen Werkes im Falle der Autobiographien von E. Canetti und U. Samtschuk.

Schlsselwцrter: Autobiographie, Biographie, Selbstpersonifizierung, autobiographisches Subjekt, Erinnerung, Autoritdt, Selbsterkenntnis, Anlass zur Texterschaffung, offenes Werk, Aufrichtigkeit, Serendipheit.

Цяпа А.Г. Автобиография как проекция творца и национальной литературно-культурной традиции (Улас Самчук, Елиас Канетти). — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 — сравнительное литературоведение. — Тернопольський національний педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2006.

Диссертация посвящена поэтике жанра автобиографии и раскрывает поэтикальные особенности автобиографий Елиаса Канетти и книг воспоминаний Уласа Самчука в типологическом сопоставлении. В корне сравнения лежит сходство творческих принципов, главное внимание уделяется механизмам проектирования автора и национальной литературно-культурной традиции в автобиографических сочинениях избранных писателей.

В работе жанр автобиографии освещен в теоретическом аспекте (относительно ее авторитета, отношений с биографией, терминологической парадигмы, эстетических категорий, объективации в сравнительных исследованиях, влияния на создание и восприятие образа писателя и т.д.), а также в исполнении избранными авторами. Механизмы самопроектирования очерчиваются в измерениях связей социальных, ментальных и текстовых структур, авторской специфики придерживания жанрового канона и наполнения автобиографического метода.

Рецептивно-эстетический аспект работы состоит в поиске авторской меры введения инстанции читателя в произведение, в изучении особенностей движения автора к читателю, а также в применении поэтики открытого произведения к автобиографиям Е. Канетти и У. Самчука.

Ключевые слова: автобиография, биография, самоперсонификация, автобиографический субъект, воспоминание, авторитет, самопознание, импульс к текстотворению, открытое произведение, открытость, серендипность.

Tsyara A. H. Autobiography as a projection of creator and national literal-cultural tradition (Ulas Samchuk, Elias Canetti). — Manuscript.

Thesis for the Scholarly Degree of Candidate. Speciality 10.01.05. — Comparative study of literature. — Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. — Ternopil, 2006.

The thesis is devoted to the problem of genre poetics of autobiography and displays poetical peculiarities of Elias Canetti's autobiography and Ulas Samchuk's memoirs in their typological comparison. As a base of defined confronting we take similarity of their creative principles. The main accent is made on the mechanism of author's projection and national literal-cultural tradition in autobiographical works of the chosen writers.

Autobiography as a genre is analyzed from two points of view, that's theoretical aspect (its authority, relations with biography, terminological paradigm, aesthetical categories, objectivation in Comparative Literary Studies, influence on creating and perception of author's image etc.) and its practical embodiment by defined writers. Ways of self-projection are delineated in the connections of social, mental and textual structures, authors' peculiarity of adherence of genre canon and implementation of autobiographical method and mover.

Receptive-aesthetical aspect of the thesis appears in searching the author's portion in imposing reader as an instance in the writing and applying of open text poetics to E. Canetti's and U. Samchuk's autobiographies.

Key words: autobiography, biography, self-personating, autobiographical subject, authority, recollection, self- knowledge, impulse for textcreating, open text, sincerity, serendipity.